

ALPOMISH DOSTONIDA VATANPARVARLIK G`OYALARI VA OBRAZLARINING SPETSIFIK XUSUSIYATLARI

To`raxodjayeva Barchinoy Tolibjon qizi
Andijon Davlat Universiteti folklorshunoslik va
diolohtologiya fakulteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada o`zbek xalqining qahramonlik dostoni “Alpomish” dostonining yoshlar hayotidagi ahamiyati, vatanparvarlik g`oyalari, undagi obrazlarning badiiy tahlili va xarakteri yoritilgan

**Kalit so`zlar.** Qahramonlik dostoni, vatanparvarlik g`oyalari, badiiy nutq, badiiy til, badiiy maqsad, yoshlar hayotidagi o`rni.

Специфика патриотических идей и образов в эпосе Алпомиш

Аннотация. В статье освещается значение героического эпоса узбекского народа «Алпомиш» в жизни молодежи, идеи патриотизма, художественный анализ и характеры героев в нем.

Ключевые слова: героический эпос, патриотические идеи, художественная речь, художественный язык, художественная цель, место в жизни молодежи.

A specific feature of patriotic ideas and images in Alpomish epic

Abstract. The article highlights the importance of the heroic epic of the Uzbek people "Alpomish" in the lives of young people, the ideas of patriotism, the artistic analysis and character of the characters in it.

Key words. Heroic epic, patriotic ideas, artistic speech, artistic language, artistic goal, place in the life of young people.

KIRISH

Milliy qadriyatlar muayyan millatning asrlar osha yashab kelayotgan bebaho ma'naviy boyligi hisoblanadi. Ular jamiyat a'zolarini ruhan yaqinlashtirish, yoshlarni tarbiyalash, ijtimoiy hayotni barqarorlashtirish, avlodlar o`rtasidagi ma'naviy vorislik tuyg`usining bardavomligiga ta'sir ko`rsatishday beqiyos ahamiyatga ega. Shuning uchun ham qadriyatlarni asrabavaylash va yosh avlodga ma'naviy-meros sifatida yetkazish masalasi bugungi kunda ham dolzarb muammo sanaladi. Ayniqsa, insonlar, mamlakatlar va qit'alar o`rtasidagi aloqa vositalari kuchayib borayotgan hozirgi globallashuv jarayonida bu masala yanada dolzarb bo`lib bormoqda. Kuchli axborot bosimi ostida o`zining milliy ma'naviy qiyofasini saqlab qolishga harakat qiladigan xalq yoki jamiyat o`z kelajagining bunyodkori – yosh avlod salohiyatini el-yurt uchun foydali ishlarga qaratishga intilishi tabiiy hol.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI.

Mustaqil O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi davrida yosh avlodni xilma-xil shakllardagi ma'naviy tajovuzlardan saqlash uchun buzg'unchi g'oyalarga qarshi bunyodkorlik, yaratuvchilik, insonparvarlik g'oyalari ila kurashish zarurki, bu borada milliy qadriyatlarga tayanish, o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish ma'naviy qiyofamizni va o'zligimizni asrashga yordam beradi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo'lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu borada ma'naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos ahamiyat kasb etadi".

Har bir xalqning og'zaki ijodi uning ko'p asrlik tarixi, etnik xususiyatlari, dunyoqarashi, urf-odatlarini, ijtimoiy-maishiy turmushini poetik ifodalovchi tarixiy-badiiy, estetik hodisadir. U o'zbek xalqining asrlar bo'yi umuminsoniy qadriyatlarga hissa qo'shib kelgan milliy ma'naviyatining tarkibiy qismi hamdir. Bunda eng mo'jaz maqoldan tortib, ulkan hajmlardagi dostonlarning ham o'z o'rni, o'z ahamiyati bor. "Alpomish" dostonida qadimda ota-bobolarimiz amal qilgan urf-odatlar, udumlar, go'zal til, jozibali nutq, betakror tasviriy ifodalar bilan yetkazib berilganki, bugungi yoshlarimizga uni singdirish, ularni bu udumlar bilan tanishtirish o'zlikni anglashga undash bilan birga, xalq tili qudratini ham his etishga xizmat qiladi.

O'zbek madaniyatida milliy doston alohida ma'noga ega. Ular milliy merosning bir qismi bo'lib, o'zbek xalqining ko'p asrlik tarixi va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Va etix eposax, biz mujassam etilmagan vatanparvarlik fazilatlarini va qahramonlik ko'rsatgan xalq qahramonlarning aksini ko'ramiz². Bu fazilatlarga oilaga sadoqat, jasorat, g'urur, o'z ildizi va madaniyatiga chuqur bog'liqlik kiradi. O'zbek xalq dostonlaridan biri "Alpomish"dir. Bu doston oilasi, xalqi uchun dushmanlarga qarshi kurashgan qahramon hayoti haqida hikoya qiladi. Alpomish qahramoni esa vatanparvarlik va kuchli o'zbek jamoasining ramzi. Ozodlik va oilasi uchun jonini fido qilishga tayyor. Qahramon dushmanlar bilan muomala qilishda jasorat, zukkolik va idrokni namoyon etadi, shuningdek, o'z ideallari va qadriyatlariga sodiqlikni ko'rsatadi.

Bundan ming yillar avval xalq baxshilari tomonidan og'zaki ravishda yaratilgan hamda bizgacha kuylab kelingan bu doston o'zbek-qo'ng'irot urug'i boshliqlari aka-uka Boybo'ri va Bosqarilarning farzandsizligi tasviri bilan boshlanadi. Unda Hakimbek va Barchinning ajoyib-g'aroyib holatlarida tug'ilishi, Hakimbekni bahodirono yoshligi va birinchi bor 'ahlavonlik ko'rsatishi, Boysaraning Boybo'ridan arazlab, qalmoq eliga ko'chishi, qahramonning yorini olib kelishi uchun o'zga yurtga safari va qalmoq alpi Qorajon bilan do'stlashishi, raqiblari qalmoq alplari bilan yonma-

¹ I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". Toshkent 2007

² Jumanazarova D. Ma'naviy-axloqiy tarbiya va xalq dostonlari. T.: Fan, 2008.

yon turib, Barchinning shartlarini bajarishi va Barchinni olib o'z eliga qaytishi, qaynotasi Boysarini qutqarish uchun ikkinchi marta safar qilganda, yetti yil zindonda qolishi, asirlikdan oti Boychibor yordamida qutilib, xotini Barchinning zo'ravon Ultontoz bilan bo'layotgan to'yi ustida o'z eliga kelishi hamda Ultontozni yengib, o'z hokimiyatini o'rtanishi voqealari tasvirlanadi. "Alpomish" dostonining bosh qahramoni Hakimbek – Alpomishdir. U xalqning qahramonlik orzularini o'zida mujassamlashtirgan, el – yurt farovonligi yo'lida mardliklar ko'rsata olgan bahodir, xalq dohasi yaratgan quyma obrazdir. Qadimgi davrlar va o'rta asrlarda inson beqiyos kuch-qudrat egasi hisoblangan, chunki o'sha sharoitda odamlarning ijtimoiy hayoti va tabiati hodisalariga qarshi kurashlarida jismoniy kuch hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuning uchun ham barcha xalqlarning qahramonlik eposlarida har ishga qodir 'ahlavonlar, yakkama-yakka olishuvlarda g'olib chiqqan bahodirlar, vahimali ajdar va devlarni mahf eta oladigan botirlar, tish-tirnog'igacha qurollangan lak-lak dushmani yolg'iz o'zi yenggan alplar siymolari yaratilgan, Alpomish xuddi shunday qahramondir. Dostonda Alpomishning kuch-qudrati uning bahodirlik salohiyatini tasvirlashga alohida e'tibor berilgan. U yetti yoshida bobosi Alpinbiydan qolgan o'n to'rt botmonlik sari yoydan o'tib, Asqar tog'ining cho'qqichini uchirib yuborganligi uchun ham alp ataladi. Yakkama – yakka olishuvda Qultoy va Qorajondan g'olib chiqadi. Uning kuch qudrati Barchin shartlarini bajarishda, qalmoq alplari bilan kurashda, ayniqsa, yorqin namayon bo'ladi.

TADQIQOT NATIJALARI. Doston maishiy hayot detallariga boyligi, real e'izodlarni keng qamrab olganligi bilan alohida ajralib turadi. Masalan, yetti baxshi yetti yillik tutqinlikdan keyin Alpomishning o'z yurtiga qaytishida uni qarindoshlari, cho'ponlar, yilqichilar, karvonlar, turli toifadagi kishilar bilan uchrashtirish orqali mamlakatdagi ahvol bilan tanishtiradi, odamlarning qahramonga va uning raqibi Ultontozga munosabatini yaqqol gavdalantiradi. Bu lavhalar Alpomishni ideal qahramon va oddiy inson sifatida har jihatdan xarakterlab beradi. Yo'ldagi uchrashuvlarda Ultontozning zo'rlik bilan Barchinni olish uchun to'y qilayotganini bilgan Alpomish Qultoy qiyofasida to'yxonaga keladi. To'yxonada Alpomish Ultontoz tomonidan kamsitilgan va o'g'li hajrida alam tortayotgan ota-onasiga hamdardlik qiladi, haqoratlangan o'g'li Yodgorning boshini silaydi, Ultontozga xushomatgo'ylik qilgan bakovul va oshpazlarning ta'zirini beradi, o'zining kuchqudratini, Barchinga hamda oilasiga sodiqligini yana bir bor namoyish etadi. O'zbek xalq dostonlari orasida "Alpomish" qahramonlik eposi baxshilar repertuaridan mustahkam o'rin egallagan bo'lib, u haqda ko'p tadqiqotlar amalga oshirilgan, doston har jihatdan asosli va ilmiy tahlil etilgani ma'lum. Ayniqsa, dostonning 1000 yilligini nishonlash haqida respublikamiz hukumatining 1998 yil 13 yanvardagi tarixiy qarori nafaqat qahramonlik eposimizni o'rganishda, balki folklorshunoslikning keyingi rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Shu qaror tufayli "Alpomish" dostonining eng mukammal varianti

hisoblangan Fozil Yo`ldosh o`g`li nusxasi ilk bor to`liq holda va akademik nashrda o`zbek va rus tillarida bosmadan chiqdi<sup>3</sup>. Ayni aytda, dostonning Berdi baxshi, Saidmurod Panoh o`g`li, Xushvakt Mardonaqul o`g`li, Bekmurod Jo`raboy o`g`li, Ergash Jumanbulbul va Po`lkan shoir variantlari ham o`kuvchilarga yetkazildi. Qora baxshi Umirov, Abdunazar Poyonov, Qahhor va Abdimurod Rahimovlardan yangi variantlari yozib olindi. Birinchi marta bu o`lmas ma`naviy obidamiz asosida multfilm, hujjatli film va badiiy filmlar yaratildi.

MUHOKAMA. Ma'lumki, doston bayramiga tayyorgarlik boshlanguncha ilmiy jamoatchilik va keng xalq ommasi "Alpomish" turkumiga doir ikki dostonni - "Alpomish" va "Yodgor"ni bilishardi. Doston 1000 yilligi arafasida esa "Alpomish" turkumi doirasi kengayib, unga "Qo`ng`irot", "Beva Barchin" yoxud "Barchin bekach", "Qaldirg`och", "Shomurod", "Yo`lchibek yoxud Xudoyor", "Hurso`na", "Qo`ng`irboy" singari dostonlar qo`shildi. Aslida bunday dostonlar (faqat "Beva Barchin"ni mustasno etganda) yo`k va bo`lmagan. Ular asosan Chorshanbi baxshi Rahmatullayev, Chori baxshi Umirov va Qahhor baxshi Rahimovlarning "ijodiy mahsuli", an'anaviy dostonlardagi qoliplar, epik o`rinlar, tayyor misralar, doimiy tasviriy vositalardan foydalanib yaratilgan yasama, qo`polroq aytganda, soxta dostonlardir. Bu haqda taniqli folklorshunoslar T.Mirzayev va Sh.Turdimov bizga asosli va to`g`ri fikr bildirishgan⁴. Biz shu baxshilar repertuarida nomi qayd etilgan va ular: "Bu dostonlar "Alpomish" turkumiga mansub, ajdodlar yaratgan va bizgacha yetib kelgan", - deb maydonga chiqquncha, o`ttiz yil Qashqadaryo-Surxondaryo viloyatlari, Tojikiston va Turkmanistonning o`zbeklar istiqomat qiladigan qishloq va ovullarini qayta-qayta kezib, o`nlab keksa ustoz baxshilar re`ertuarini o`rganib, bu dostonlarga duch kelmagandik. Shuningdek, bizgacha va bizdan so`ng izlanish olib borgan biror folklorshunos bu dostonlar haqida aqalli kundaliklarida ham qayd etmagan. Hatto Janubiy O`zbekiston dostonchiligining eng iqtidorli, re`ertuarida 70 dan oshiq doston bo`lgan Qodir baxshi Rahimov ham biror marta yuqorida nomi keltirilgan ("Beva Barchin" mustasno) dostonlarni aytmagan. "Alpomish"ning Janubiy O`zbekiston baxshilari variantlarida e`ik qahramonning Toychaxonning qizi Oytovkaga uylangani va zindondan ozod bo`lib, yurtiga Oytovkani ham olib qaytayotganda, Oqsuv daryosining bo`yida Oytovkaning ko`zi yorib, o`g`il farzand tug`ilgani haqida qayd kilingan. Ammo boshqa hech bir o`rinda, hatto "Alpomish" dostonidagi voqealar davomida, barcha urug`-aymoq jam bo`lganda ham, turkumning davomi "Yodgor" dostonida ham na Oytovka, na farzandi tilga olinadi. Bizningcha, baxshilar Alpomishning ikkinchi marta uylanishi va farzand ko`rishini e`ik qahramonning so`zida sobitligini ta`kidlash uchungina kiritgan. Chunki epik qahramon

³ Yo`ldoshev Q. "Alpomish" talqinlari yoki doston badiiyati hamda millat ma`naviyati haqida ayrim fikrlar. - T.: Ma`naviyat, 2002.

⁴ Komilova T. Obidova S. Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati. -Toshkent: 2000.

Oytovkaning: "Zindondan qutqazsam, kimim bo`lasan?" - degan savoliga, "Ering bo`laman", - deb javob «aytgandan so`nggina qiz "Alpomish" chohigacha lahm qazgan va uchrashuvga borib turgan, aynan unga tegish uchun zindondan ozod qilishga ko`maklashgan edi. Ammo folklorshunoslarning "Alpomish" turkumiga nisbat berilgan va yozib olingan dostonlarga bir xil salbiy munosabat bildirishi ham to`g`ri emas N.Ochilov o`z izlanishlarida mavzuni Qodir baxshi repertuari misolida yoritishi lozim bo`lgani holda, asosiy diqqat-e`tiborini 60-80-yillarga ham, Qodir baxshiga ham emas, 90-yillardan keyin 9 Imomov K, .Mirzayev T, Sarimsoqov B, Safarov O.O`zbek xalq poetik ijodi.Toshkent, "O`qituvchi" nashriyoti – 1990 yil 10 Mirzayev T, O`zbek xalq ijodi. "Alpomish" dostoni variantlaridagi ba`zi bir xususiyatlari .Toshkent .1997 yil. 38 yozib olingan dostonlarga va ularning ijrochiyu ijodkorlari Qahhor Rahimov, Ro`zi Qulto`rayev, Chori Umirov va Chorshanbi Rahmatullayevlar repertuariga karatadi. Aqalli Qodir baxshi Rahimov ijro etgan, magnitofon lentasiga yozilgan "Beva Barchin" dostonini eshitmay, uning Qahhor baxshi Rahimovdan biz yozib olgan varianti asosida hukm chiqaradi. U keltirgan da`volar, bildirgan fikrlarning 60-80-yillarga ham, Qodir baxshi re`ertuaridagi variant badiiyatiga ham daxli yo`q. Chunki Qodir baxshidan an`anaga amal qilishda, ixchamlik, izchillik, syujetni qiziqarli saqlab turish, kompozitsion yaxlitlik va badiiyatda Janubiy O`zbekiston baxshilaridan hech kim unga tenglasha olgan emas. Fikrimizga ming-ming sahifalardan iborat qo`lyozmalar asos bo`la oladi. Haqiqatdan ham, "Beva Barchin" "Alpomish" dostonining ikkinchi qismi syujeti yo`nalishida yaratilgan. Ammo shu qismning aynan takrori emas. Bu variantning yuzaga kelishi XX asr boshlaridagi ijtimoiy-ma`naviy hayot bilan bog`liq. Dostonning ikkinchi qismi "Beva Barchin" deb atalishiga sabab Qorajonning bir xalta suyakni Qalmoqdan olib kelib "Alpomish o`libdi", degan ga` tarqatishi va qarindosh-urug`larning suyakni dafn etishidir. Shundan so`ng Barchinni beva, tul deb atay boshlaydilar. 1. "Alpomish" hajman katta bo`lganidan bir kechada aytib tugatish imkoni yo`q va kekxa, an`anani yaxshi bilgan baxshilar "hakkalatib" voqealarni qisqartirib) aytishga ko`nikmagan edi. 2. Tinglovchilar auditoriyasi uchun dostonning ikkinchi qismi voqealarga boy va qiziqarliroq edi. Aynan shu qismda diyonat va xiyonat. yaxshilik va yomonlik, ezgulik va qabohat kengroq yoritilgan. 3. Ikkinchi qism baxshi o`z mahoratini bor imkoniyatlarini ishga solishga (auditoriyadagilarni o`ylatishga, yig`latishga, kuldirishga) imkon berardi. 4. Mansabdan, mavqe`dan ayrilgan kishilar, boshiga ish tushgan, kulfatga duchor bo`lgan qarindoshlar ruhiyati, do`stga xiyonatkor qarindoshlar, yaqinlar, og`aynilar munosabati shu qismda aks etgandi. 5. Shu qismdagina beva ayolning boshiga tushadigan kulfatlar va uning sadoqatini ko`rsatish mumkin edi. 6. Alohida olganda ham qayg`udoshlar, g`amdagilar diliga malham hazil- 39 mutoyiba bilan kulgi, shodlik ulashadigan e`izodlar o`rinlarni qisqa fursatlik, kichik yo katta davralarda aytib, tinglovchi ruhiyatiga ta`sir qilishni baxshilar bilardi.

Xulosa Ajdodlarimiz xalq og`zaki ijodi asarlarida har bir yosh avlodni ilm olishga, ilmi bo`lishga chaqirib, boshqalarga har tomonlama namuna bo`la oladigan ma`naviy yetuk, hunarli, kasb-korli farzandlar bo`lishini ta`kidlaganlar. «Alpomish» dostonidagi voqealar hayotiyligi va ta`sirchanligi bilan ajralib turadi, mardlik, fidoiylik, samimiyat, to`g`rilik, hamiyatlilik, do`stga sodiqlik, vatano`arvarlik va mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlardan iborat bo`lgan o`zbek milliy ruhiyati yaqqol ko`rinadi. Alpomish va Barchinning, ularni qurshab turgan el-yurtning o`zaro munosabatlari, xatti-harakatlari, tutumlari, qarashlari juda katta o`rnadir. Ammo ularni o`z o`rni bilan hozirgi yoshlar ongi va qalbiga singdirish, shu yo`l orqali yuksak ma`naviyatli inson tarbiyasiga daxldor ma`naviy-axloqiy fazilatlarni o`zlashtirib olishiga imkoniyat yaratish adabiy mashg`ulotlarning, faqat adabiyot emas, balki barcha o`quv predmetlarini o`rganish jarayonidagi eng muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

REFERENCES

1. Karimov I. A. Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, «Ma`naviyat», 2007. 33-бет
2. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta`minlash - yurt taraqqiyoti va farovonligining garovi // “Xalq so`zi” // 2016- yil 8 -dekabr
3. Komilova T. Obidova S. Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati. –Toshkent: 2000.
4. Yo`ldoshev Q. “Alpomish” talqinlari yoki doston badiiyati hamda millat ma`naviyati haqida ayrim fikrlar. - T.: Ma`naviyat, 2002.
5. Yo`ldoshev Q, B.Qosimov, Qodirov V, Yo`ldoshbekov J. Adabiyot. Umumiy o`rta ta`lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik- majmua. Toshkent, 2013.
6. Yo`ldoshev Q, Qodirov V, Yo`ldoshbekov J. Adabiyot. Umumiy o`rta ta`lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik- majmua. Toshkent, 2010. 19.